Тетяна Котик,

доктор педагогічних наук, професор,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Tetiana Kotyk,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)
tetiana.m.kotyk@pu.if.ua

УДК 37.011.33

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПІДХІД ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ УРОКІВ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В КЛАСІ-КОМПЛЕКТІ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

RESEARCH APPROACH AS MEANS OF OPTIMIZATION OF LESSONS OF LITERARY READING IN RURAL SCHOOL

У статті розкрито особливості формування дослідницьких умінь молодших школярів на уроках літературного читання в малокомплектній школі. З'ясовано потенційні можливості навчальної програми та підручників з літературного читання для початкової школи щодо постановки проблемних запитань, формування прогностичних, гіпотетичних, умінь, для розвитку спостережливості, уяви, фантазії, тобто необхідних для дослідника якостей. Запропоновано методику формування дослідницьких умінь молодших школярів під час опрацювання ліричної поезії на уроках літературного читання. Ключовим моментом методики є система завдань дослідницького спрямування, у тому числі й лінгвістичний експеримент. Визначено прийоми навчання учнів 2-4 класів через дослідження поетичної спадщини письменників.

Ключові слова. Дослідницький підхід, уроки літературного читання, молодші школярі.

The article reveals the peculiarities of the formation of research skills of junior pupils in literary reading lessons in a small school. The potential possibilities of the curriculum and textbooks for literary reading for the elementary school in relation to the formulation of problematic questions, the formation of predictive, hypothetical, abilities, for the development of observation, imagination, fantasy, that is, the qualities necessary for the researcher. Methodology of forming of research abilities of junior schoolchildren is offered during working of lyrical poetry on the lessons of the literary reading. The key moment of methodology is the system of tasks of research aspiration, including linguistic experiment. The receptions of studies of students of 2-4 classes are certain through research of poetic inheritance of writers.

Key words. Research approach, lessons of the literary reading, junior schoolchildren.

В статье раскрыты особенности формирования исследовательских умений младших школьников на уроках литературного чтения в малокомплектной школе. Выявлено потенциальные возможности учебной программы и учебников по литературному чтению для начальной школы по постановке проблемных вопросов, формирование прогностических, гипотетических, умений, для развития наблюдательности, воображения, фантазии, то есть необходимых для исследователя качеств. Предложено методику формирования исследовательских умений младших школьников во время работы над лирической поэзией на уроках литературного чтения. Ключевым моментом методики является система заданий исследовательского направления, в том числе и лингвистический эксперимент. Определены приемы обучения учеников 2-4 классов во время исследования поэтического наследия писателей.

Ключевые слова. Исследовательский подход, уроки литературного чтения, младшие школьники.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Початкова освіта України на сучасному етапі її розвитку характеризується переорієнтацією зі знаннєвої парадигми на компетентнісну. Актуальним стає розвиток творчого потенціалу школярів, опанування ними способів самореалізації в дослідницькій діяльності.

Сучасна освіта має підготувати людину, здатну охоче творити і сприймати зміни, нововведення. У той же час традиційна система шкільної освіти не в змозі повною мірою забезпечувати умови для розвитку творчих здібностей молодших школярів, тому сучасні педагогіка та педагогічна психологія інтенсивно розробляють нові освітні технології, побудовані на дослідницькій діяльності дитини в процесі навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Відомі українські педагоги В. Моляко, В. Паламарчук, О. Савченко та ін. довели, що незважаючи на досягнення в галузі теорії і практики початкової освіти, зміни її цілей і змісту, спостерігається пасивність учнів під час засвоєння навчального матеріалу, у тому числі й на уроках літературного читання, зниження пізнавальної та читацької активності, самостійності школярів, що призводить до погіршення якості освіти загалом і формування дослідницької діяльності зокрема.

Обговорення в 2016 році нової навчальної програми з літературного читання актуалізувало проблему формування читацької активності та розвитку читацького інтересу в учнів початкової школи. Відтак учителів було зорієнтовано

на посилення діяльнісної складової уроку через організацію роботи з формування в молодших школярів навичок роботи з книжкою. У реалізації цієї мети провідним постає дослідницький підхід до навчання літературного читання.

Формування мети статті. Розкрити особливості формування дослідницьких умінь молодших школярів під час опрацювання ліричної поезії на уроках літературного читання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

У пояснювальній записці програми з літературного читання розширено низку видів діяльності дитини на уроці: до читацької і творчої додано комунікативну, що реалізується через організацію діалогу або дискусії за змістом літературного твору. Результативність комунікативної діяльності представлена у вимогах таким чином: висловлює власні міркування щодо прочитаного: що вразило, що змусило задуматися, чому цю книжку варто прочитати; називає, які теми книжок цікавлять; назви улюблених творів та імена улюблених авторів. Такі вміння свідчать про самостійність, критичність мислення учня, чого можна досягти лише через активізацію розумової, пізнавальної діяльності під час навчання.

Навчально-методичне забезпечення уроків літературного читання в початковій школі орієнтує вчителя на застосування дослідницького підходу до розвитку творчих мовленнєвих здібностей школярів на основі опрацьованих літературних текстів. Вимоги до формування таких здібностей містяться в Концепціях літературної освіти та навчальній програмі з літературного читання.

Дослідницька діяльність молодших школярів – це специфічний вид пізнавальної діяльності, який використовує навчальне дослідження як головний засіб досягнення освітнього результату. У процесі дослідницької діяльності учень, використовуючи наявні в нього знання, уміння й навички, опановує специфічні способи діяльності з розв'язання навчальних проблем, розвиває дослідницький тип мислення і свої дослідницькі вміння, а також самостійно здобуває нові знання.

У базовій навчальній програмі наголошено на необхідності формування в школярів умінь, способів діяльності, які мають загальнонавчальний характер, тобто сприяють розвитку позитивної мотивації навчання, формуванню ключової компетентності – уміння вчитися.

Формування уміння вчитися охоплює: уміння працювати з підручником, з позатекстовими компонентами, з текстом: ставити запитання; аналізувати зміст і структуру; прогнозувати зміст; порівнювати твори, вчинки, настрої дійових осіб, образні засоби; визначати зв'язки (причиново-наслідкові, між частинами, між змістом і прислів'ям, між змістом і життєвим досвідом, між темою і особою письменника, змістом й ілюстрацією та ін.); вміння самоконтролю, самооцінки; рефлексивні судження [2].

На нашу думку, змістові лінії «Досвід читацької діяльності. Розвиток творчої діяльності учнів на основі прочитаного» є ключовими в опануванні учнями цієї продуктивної стратегії, оволодінні різними способами опрацювання текстів, ефективними прийомами смислового та структурного аналізу літературного твору для поглибленого розуміння прочитаного, самостійного усвідомлення текстової та підтекстової інформації в тексті.

Відомий науковець і автор підручників з літературного читання для початкової школи О.Савченко наголошувала, що школярі повинні вміти здійснювати смислову компресію твору, розуміти засоби художньої виразності відповідно до їх функцій, вести діалог з текстом та автором твору, працювати із суперечливою інформацією за межами предметних знань, використовувати здобутий читацький досвід у стандартних і нестандартних навчальних і життєвих ситуаціях, висловлювати власне ставлення до змісту прочитаного [3].

Слід зазначити, що в підручниках О.Савченко для 2-4 класів передбачено поетапне опрацювання творів, а саме: до читання; у процесі перечитування тексту; творча робота після читання тексту.

Робота, що передбачає підготовку учня до первинного сприйняття тексту до його читання, орієнтує вчителя на опрацювання важких, незрозумілих слів, націлювання учнів на прогнозування змісту твору за заголовком, ключовими словами, розгляданням ілюстрацій, уміщених на сторінках читанки. Така робота містить потенційні можливості для постановки проблемних запитань, формування прогностичних, гіпотетичних, умінь, для розвитку спостережливості, уяви, фантазії, тобто необхідних для дослідника якостей.

Завдання, що містяться в підручниках з літературного читання пропонують учням у процесі перечитування творів здійснювати пошук невідомого, незрозумілого, проводити смисловий і структурний аналіз твору, формулювати запитання до тексту, визначати основну думку твору. Такі завдання, що вимагають самостійного творчого розв'язання, передбачено виконувати в парній та груповій роботі, ігрових ситуаціях тощо, що на нашу думку, створює умови для організації пошукової пізнавальної діяльності, самостійних спостережень за змістом художніх творів, на основі яких діти встановлюють зв'язки між фактами, подіями, явищами й роблять самостійні висновки.

У творчій роботі після читання тексту методичний апарат підручників пропонує проводити діалог з автором, створювати інсценізації, доповнювати прочитане, що, безперечно, стимулюватиме пізнавальну активність і сприятиме розвитку творчого потенціалу молодших школярів.

У читанках для 2-4 класів розміщена продуктивна система вправ, що містить завдання проблемно-пошукового, розвивального, творчого характеру і націлюють учителя на формування в учнів предметних і ключових компетентностей. Для поглибленого розуміння змісту прочитаного подаються завдання на встановлення причиново-наслідкових зв'язків, усвідомлення мотивів вчинків персонажів; для порівняння, розрізнення творів за жанровими ознаками, тематикою, авторською приналежністю; на інтерпретацію та узагальнення текстової інформації; для обґрунтування власних суджень.

Отже, створення ситуації вибору, пошуку, пізнання, робота в парі, малій групі, колективні розмірковування над складними проблемами творів, висловлювання власних думок, різноманітність творчих робіт на основі прочитаного, наявність підказок у текстах творів та завданнях до них створюють можливості для оволодіння учнями читацькою компетентністю на основі дослідницького підходу.

Інтелектуальний, творчий розвиток школярів залежить від створених вчителем передумов та умов, використаних методів та прийомів організації навчально-дослідницької роботи, вмілого педагогічного

керівництва цим процесом тощо. Вчитель початкової школи має чітко розуміти сутність навчальних дій, які складають процесуальну основу такого виду читацької діяльності, правильно й раціонально організовувати роботу з формування комплексу загальнонавчальних і дослідницьких умінь з метою ефективного здійснення навчально-дослідницької діяльності молодшими школярами.

Запропонована нами методика опрацювання ліричної поезії на засадах дослідницького підходу в класі-комплекті передбачає, що урок літературного читання відбувається одночасно в 2 і 4 класах. Провідними умовами реалізації методики визначили такі:

- «занурення» дітей у світ пейзажної лірики за допомогою різних видів мистецтва (література, живопис, фотосвітлина, музика);
- стимулювання творчого самовираження і читацької активності дітей в роботі з поезією (групові дослідження із створення партитури виразного читання, лінгвістичний експеримент, зіставний аналіз творів одного або різних авторів, а також що належать до різних видів мистецтв);
- запровадження прийомів дослідницького навчання: пошук проблеми, що будуть досліджувати на матеріалі літературного твору; формулювання учнями проблемних запитань, що стануть основою навчального завдання (на встановлення причиново-наслідкових зв'язків; на формування здатності критично мислити, відстоювати свою позицію; на порівняння та зіставлення); спільне складання плану дій для відповіді на проблемне запитання; індивідуальна пошукова діяльність; змістовна відповідь на проблемне запитання).

Відтак передбачили, що учень поступово буде переходити на більш вищий етап своєї читацької активності: спочатку слухач, потім співрозмовник, а відтак і дослідник поетичної спадщини, який уміє здійснювати навчально-дослідницьку, творчу роботу.

Упродовж уроку радимо використовувати такі методи та прийоми навчальної діяльності: метод евристичної бесіди, дослідницький, проблемний, частково-пошуковий; прийоми порівняння, узагальнення, встановлення аналогії, аналізу, синтезу.

Опишемо реалізацію умови «занурення» дітей у світ пейзажної лірики за допомогою різних видів мистецтва.

Дитина, яка знайомиться з поетичним художнім твором, сприймає його не тільки розумом, свідомістю, інтелектом, а й усіма своїми органами відчуття, адже у високохудожньому літературному творі на дитину впливають звукові, зорові, словесні чинники, за допомогою яких отримане знання набуває особистісного змісту й значення, тому що розглядається крізь призму власного відчуття й розуміння. Відтак у канву уроку читання органічно увійдуть такі засоби мистецтва, як слово, музика, живопис.

Під час першого прочитання твору в дитини складається враження, що поет розповідає про природу, захоплюючи її красою читача. І лише поступово, працюючи разом з учителем, дитина відшукує у творах персоніфіковані образи, за допомогою яких поет олюднеє предмети та явища. Така робота надає можливість для порівняння поетичних картин з реальними відчуттями від спілкування з природою. Діти вчаться спостерігати, помічати багатство навколишнього світу, відчувати й розуміти радість життя, красу і неповторність природи.

Для ознайомлення дітей зі словом як засобом мистецтва варто з віршів вибрати разом з дітьми слова, що допоможуть краще зрозуміти основну думку ліричної поезії. Діти відшукватимуть у поетичних творах слова-назви, що розкривають сутність твору і змальовують певні реалії оточуючого світу; слова-означення і слова-характеристики, що відповідають за створення настрою в читача; слова-почуття, що розкривають ставлення автора до подій або картин природи; слова-дії, що роблять картину рухомою, живою тощо.

Для більшого емоційного впливу на почуття дітей під час читання бажано застосовувати музичний супровід. За допомогою всесвітньої інтернет-мережі можна прослухати пісні на слова Т.Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий» у виконанні хору ім. Г.Г.Верьовки або у виконанні семирічного Олега Александрова, «Зоре моя вечірняя» у виконанні народного ансамблю «Вишня», «Ніч яка місячна» у виконанні В.Гнатюка та інші музичні твори та композиції на слова відомих поетів..

«Занурити» учнів у світ письменника, зображені в поезії картини допоможуть також образотворчі ілюстрації до творів письменника. Співвідношення цих образів, настроїв та авторської позиції, використаних у поезії засобів художньої виразності, допоможуть створити на логічному та емоційному рівнях розуміння та переживання дітьми тексту. На уроках можна використовувати як твори художників-митців, так і власні малюнки дітей. Багаті на ілюстративний матеріал і нові підручники з літературного читання.

Опрацьовуючи малюнки до віршів, бажано дотримуватися такої послідовності:

- спонукати дітей звертати увагу на кожну його деталь: предмети, колір, композицію;
- за виразом обличчя, постави, жестами персонажів учити дітей визначати внутрішній стан зображених на малюнку людей;
- учити спостерігати за кольорами та їхніми відтінками для розуміння переданого таким способом настрою зображеної картини;
- створювати і розігрувати діалоги за змістом малюнка;
- організовувати обговорення: як письменник змалював картину життя за допомогою слів, як художник її уявив і зобразив за допомогою фарб.

На уроці доцільно використовувати не більше двох ілюстрацій до вірша, щоб можна було їх порівняти, але й водночас не відійти від основної мети уроку – роботи з поетичним твором. Ілюстративний матеріал можна використовувати до читання тексту для передбачення змісту твору, пояснення значень окремих слів; під час читання, щоб діти могли знайти відображений епізод на малюнку, визначити його відповідність словесному супроводу та своїм уявленням про описану картину природу; а також після читання для порівняння двох малюнків, у яких зображена одна й та сама картина, і для висловлення судження щодо того, чому художник ілюстрував цей епізод, а не інший.

Прийом ілюстрування тексту використовується й для розвитку уяви дітей. Такий роботі повинно передувати розглядання готових картин та картинок, словесне та музичне ілюстрування тексту твору.

«Занурення» дітей у світ пейзажної лірики за допомогою різних видів мистецтва створює підґрунтя для розвитку творчого самовираження і читацької активності дітей у роботі з поезією.

Основним видом роботи для розвитку творчого самовираження учнів на уроках літературного читання було обрано виразне читання.

За визначенням О.Ісаєвої, виразне читання поезії - це не лише мистецтво виконання художнього тексту, а й предмет навчання цього мистецтва, і метою такого навчання є формування естетично розвиненого читача, здатного відчувати художнє слово, вміти насолоджуватися прочитаним [1].

Правильно розробити партитуру для виразного читання можна лише тоді, коли зміст твору є добре зрозумілим, коли яскраво уявляється зображуване в ньому, переймаєшся його настроєм, виявляєш підтекст, відчуваєш авторське ставлення до зображеного та головну думку твору. Тому такі завдання давали лише після опрацювання тексту твору і занурення в його образний та почуттєвий світ.

Процес підготовки до виразного читання включав складання партитури тексту, що є сукупністю умовних знаків, за допомогою яких роблять розмічування тексту, щоб запобігти можливим помилкам у процесі його читання.

Умовні позначки для створення партитури виразного читання можна розробити разом з учнями 4 класу, попередньо провівши таку підготовчу роботу:

- визначити роль інтонації для кожного розділового знака;
- зіставити різні варіанти (різних учнів) прочитання декількох строф вірша з подальшим обговоренням і оцінюванням інтонації читання;
- проаналізувати досягнення й недоліки в техніці мовлення, орфоєпії, наголошуванні, емоційно-образній виразності;
- читати під музичний супровід, прислуховуючись до власного виконання.

Основними критеріями правильності виразного читання доцільно визначити такі:

- емоційне відтворення змісту твору відповідно до його ідейно-художнього смислу;
- уміння передати своє особисте ставлення до зображуваного в творі, а також уміння передати настрої слухачам.

Складання партитури твору розпочинається з поділу тексту на частини, потім визначається смисл кожної частини відповідно до слів-образів у них, загальний настрої частини, а також темп мовлення, сила голосу.

Роботу із складання партитури читання учнів найкраще виконувати в парах. Для цього дітям роздають таблиці з текстом вірша, де вони після спільного обговорення з товаришем позначають найкращий варіант партитури

Одним з основних завдань уроків літературного читання є спонукання учнів до власної творчої діяльності на основі прочитаного. Для підготовки молодших школярів до такого виду діяльності та стимулювання їхньої творчості пропонуємо використовувати метод лінгвістичного експерименту, сутність якого полягає в заміні одних мовних одиниць іншими відповідно до проблемного завдання або на відновлення чи перебудову тексту.

Для поелементного опанування дітьми досвіду творчої дослідницької діяльності, здатності критично мислити, відстоювати свою позицію радимо застосовувати такі види роботи: пошук проблеми, що потрібно дослідити на матеріалі літературного твору; формулювання учнями проблемних запитань, що стануть основою навчального завдання; встановлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями, явищами, відчуттями; порівняння та зіставлення мовних явищ і впливу їх на почуття під час сприймання твору; спільне складання плану дій для відповіді на проблемне запитання; індивідуальну пошукову діяльність; змістовні відповіді на проблемне запитання.

Спочатку учні повинні навчитися дотримуватися плану, запропонованого вчителем, а потім переходити до побудови власних планів-задумів. Зовнішній план задається у вигляді моделі. До прикладу, дослідницький проект «Коло читання моїх батьків у дитинстві» може мати спільну проблему та мету для всіх дітей, однак способи діяльності можуть різнитися для учнів різних класів. Алгоритм дослідження проблеми можна подати алгоритм у вигляді опитувальника для батьків чи плану розмови з ними.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Запропонована методика роботи з ознайомлення молодших школярів з ліричною поезією на засадах дослідницького підходу допоможе сформувати в учнів стійкий інтерес до читання, активізувати читацьку діяльність, підготувати до самостійного, творчого ознайомлення з новими творами на уроках літературного читання на основі сформованих дослідницьких умінь. Сформовані дослідницькі уміння молодших школярів максимально наблизять навчальну діяльність учнів до пізнавальної, засвідчать здатність самостійно, творчо опановувати нові способи діяльності в будь-якій галузі людської культури.

1. Исаева О. В. Работа с текстом как средство формирования читательской грамотности младшего школьника // Научно-методический электронный журнал «Концепт». - 2014. - Т. 20. - С. 4056-4060. - [Электронный ресурс] -Режим доступа: <http://e-koncept.ru/2014/55076.htm>.
2. Літературне читання. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів 2 - 4 класи. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/school/program/8793/>
3. Савченко О. Формування в молодших школярів умінь працювати з підручником / О.Савченко. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://ddpu.drohobych.net/pedagogics/arhiv/29_ch3_2014/20.pdf

Reference

1. Isaeva O. V. Working with the text as a means of forming the reader's literacy of a younger schoolboy // Scientific-methodical electronic journal "Concept". - 2014. - Т. 20. - Р. 4056-4060. - [Electronic resource] -Access mode: <http://e-koncept.com/2014/55076.htm>.
2. Literary reading. Educational program for secondary schools 2 - 4 classes. - [Electronic resource] - Access mode: <http://osvita.ua/school/program/8793/>
3. Savchenko O. Formation of young schoolchildren ability to work with the textbook / O. Savchenko. - [Electronic resource] - Access mode: http://ddpu.drohobych.net/pedagogics/arhiv/29_ch3_2014/20.pdf